

Våren og sommeren 1940

Taler

Gunnar Jahn

Dato

4 mars 1947

Omstendigheter

Foredrag i Student-venstrelaget

1

Formannen i Studentenes venstrelag ba meg for en tid siden om å tale i laget om 1940. Jeg sa ham at det er alt skrevet så mye om det som hendte det året, vi har
5 fått innstillingen fra Granskingskommisjonen, og flere bøker har sett dagens lys, så det er lite nytt jeg kan komme med. Men under den samtale vi hadde, gikk det opp for meg at 1940 for mange av de unge ligger langt tilbake, det begynner å bli historie. Og da er det ikke bare hendingsene en ønsker å kjenne, men hvorfor hendingsene tok den vending de gjorde. Det gjelder slikt som f. eks.: Hvorfor ble
10 det dannet et administrasjonsråd i april 1940, hvorfor ble det overhodet forhandlet med tyskerne i juni 1940, og hvorfor ble ikke kampen tatt opp slik som i 1943 og senere, med en gang? Kan vi lære noe om hvordan vi må handle i fremtiden?

15 Det var slike spørsmål som ble stilt, spørsmål som fremtidens historikere vil stille seg selv og aldri bli ferdige med, for så vanskelig det er å finne fram til det som hendte hver dag, enda vanskeligere er det å finne fram til motivene som ligger bak handlingene og å svare på spørsmålet: hvorfor?

20 Og likevel har jeg våget meg til å komme med noen ord om 1940, ikke for å fortelle det alle kan lese, men for å si noe om hvordan det så ut for en som sto midt oppe i det som hendte.

25 Det har vært sagt så ofte at 9. april kom overraskende på oss, og at vi var lite budd på krigen. Det er sant, og det er nok mye i det som Granskingskommisjonen sier om at det norske folk ikke var innstilt på krig, og at det på lange tider «ikke hadde erfart krigens herjinger i eget land», at året

1905 fikk et fredelig forløp, at vi ikke ble blandet inn i den første verdenskrig, at
30 «da risikoen for krig ble ansett for å være liten, ville en heller ikke betale noen
risikopremie i form av store forsvarsutgifter».

Men gir dette og annet som er sagt der hele forklaringen? Jeg har spurt meg selv:
Stikker det ikke dypere? Vi har opplevd å være i en utsatt stilling med et forsømt
35 forsvar også før. Glem ikke hvor tilspisset situasjonen var i en av de alvorligste
kriser med Sverige i 1895, den gang da «Norges forsvarsvæsen i lange tider
hadde været uforsvarligt forsømt og laa nede som maaskje aldrig før siden
1814», som Ernst Sars sier. Skal vi ikke søke tilbake til noe i vårt demokrati som
gjør at vi ser på krigeryrket som meningsløst og krig som noe irrasjonelt? Er det
40 ikke fra først av den alminnelige manns - kanskje mest bondens - sterke uvilje
mot militærvesen som noe unyttig, som litt etter litt har forent seg med troen på
at mellomfolkelige tvister kunne løses uten krig, som forklarer at vi sto som vi
sto i 1940? Har ikke Nordahl Grieg rett når han sier: «Vi trodde på fred som i
tross?» En tro på en annen verden enn virkelighetens - naiv og blåøyd - men dog
45 en tro. Det kan være galt nok å være naiv og blåøyd når det gjelder. Det
unnskyllder ikke dem som skulle visst bedre, men det rører ikke ved et folks vilje
og evne til å leve eller evne til å tåle slike påkjenninger som okkupasjonen var.
Det synt seg siden, men da tyskerne kom i 1940, hadde vi ikke ennå vist det.

50 Mangt har vært skrevet om hvordan det virket på folket, og meldingene
stemmer ikke alltid. Det virket og måtte virke på en annen måte der hvor en
kunne kjempe med våpen i hånd, enn der hvor tyskerne fikk makten med én
gang som i Oslo. General Ruge gir i sin beretning et bilde av folket slik som de
som sto i kampen, møtte det, et bilde av et folk fylt av offervilje både når det
55 gjaldt å gå i kamp og å hjelpe på annen måte. Der hvor muligheten for kamp var
borte, måtte bildet bli et annet. Ferdinand Schjelderup bruker i sin bok «Fra
Norges kamp for retten» uttrykket at alle i øyeblikket nesten ble døyvet av
overfallet, andre har brukt ordet lammet. Granskingskommisjonen sier at
«folket lot uværet rase henover seg og gikk til sitt daglige yrke», de amerikanske
60 journalister tolket det de så som unnfalighet. Jeg selv har ofte tenkt tilbake på
de dagene og prøvd å finne fram til mine inntrykk, men det er ikke lett. Skulle
jeg uttrykke det i noen få ord, så ville jeg si at Granskingskommisjonen på ett vis
har rett, men at det var andre trekk i bildet som kanskje forklarer mer. Det som
slo meg, var at folk de første dagene var tause, tausere enn senere, det frie ordet
65 var borte, og en ting til: ansiktene var tilknapet. Hva dette betydde, se det var
ikke lett å tolke. Det betydde iallfall at alvoret hadde satt preg på menneskene.

Sterkere var inntrykket av ungdommen som vi så hver dag på vei ut av byen for å slåss. Det preget mange av byens utkantstrøk de aller første dagene. Det var det første tegnet på handling. Men så var det også noe annet: Alle de som sto og glodde på tyskerne som kom, jenter som lo og pratet i trikkene, trekk i bildet som gjorde en både harm og nedslått. Og så panikkdagen den 10. april. Jeg hadde aldri sett et folk være grepet av redsel før. På meg virket det forferdende. Jeg husker jeg stanset en eldre kvinne og sa: «Ser De ikke de tyske soldatene ser Dem, prøv å vise verdighet.» Jeg møtte panikken mange ganger siden under flyalarmen, og hver gang virket det på meg på samme måten. Senere, da jeg ikke gikk i feber lenger som jeg gjorde den første tiden, har jeg sagt meg selv en ting: husk det er noe som er sterkere enn alt: livet må leves. Det er et dypt menneskelig instinkt som ikke noen kan komme utenom, og det har aldri vært hver manns sak spontant å ta kampen opp. Jeg spør meg selv, og jeg spør historikerne: har det ikke vært slik i alle kriger? For den store masse må dagliglivet gå sin gang, livet må leves. Men det betyr ikke at ikke folkets motstandsvilje er der. Men først må det finnes vei, og den var der ikke de første dagene.

Sars har et sted i sin «Udsigt over det norske folks historie», sagt om folket: «Det vil altid, selv inden de mest oplyste, højest udviklede nationer være en mangfoldighed af mennesker som til dagligdags alene er optat af sine private interesser og som derfor, naar en enkelt gang et stort offentlig spørgsmaal trænger sig ind paa dem og kræver valg, staar raad- og viljeløse og er mest tilbøjelige til at overgi sig paa naade og unaade forsaavidt de blir overladt til sine rolige betragtninger.» Det ligger noe av forakt i den gamle vismanns ord. Jeg tror ikke det passer på vårt folk under krigen, selv like etter den 9. april 1940. Rådløs i første øyeblikk ja, men tilbøyelig til å overgi seg på nåde og unåde, nei.

Men hvordan var det? Husk konge og regjering var borte og kjempet. Det ga en kjensle av å være forlatt, men det som var verre, det var at det frie ord var drept. Vel var det så at mennesker kom tettere sammen, men likevel var vi lenger fra hverandre, mer ensomme innen de okkuperte områder enn senere, for vi hadde ikke det meddelelsesmiddel som det frie ord er. Siden fant vi veier til å nå hverandre, men de veiene var ikke ryddet den gangen til tross for at det skulle vært lettere da enn senere.

Slik ser jeg på det: et folk som nok var rammet av et sjokk, av noe utenkelig, noe uvirkelig, et folk for hvem hendingene ute i verden tross alt hadde ligget langt

bort, et folk fjernt fra tanken på våpenbruk, men med en livs- og motstandsvilje som ennå ikke hadde fått utløsning.

- 110 Så skjedde det at Quisling kom samtidig med tyskerne. Ingen kan i dag si hvordan det ville gått om han ikke hadde kommet. Men han kom, og det utløste den første handling - og den førte til administrasjonsrådstiden.

- Granskingskommisjonen spør: var det politisk riktig å opprette et
115 administrasjonsråd og i så fall nasjonalt og moralsk forsvarlig å være medlem av dette råd? - Den svarer at det var riktig. Men jeg mener spørsmålet er ikke det rette. Det burde lydd: var det riktig å få Quisling bort? Det spørsmål ble aldri stilt den gang, for det var ikke noe problem. Det var det sunne, umiddelbare instinkt som hadde herredømmet: forræderen måtte bort. Og da spør en ikke
120 om det er riktig eller hvorfor. En annen sak er det at skal en handling lede til et resultat, nytter det aldri bare å rope ut i luften at mannen må bort. Handlingen må være slik at en når det en tar sikte på, og her i dette tilfelle måtte en gå veien om tyskerne. Heller ikke var det noen annen farbar vei enn å få nordmenn til å ta administrasjonen. Jeg kan ikke minnes at noen av dem jeg hadde å gjøre med i
125 de dagene, tenkte på annet enn at fikk vi administrasjonen over på norske hender, selv om det var så at tyskerne var der, så nådde en iallfall det at Quisling ikke fikk det maktpapparat som en administrasjon er, og under den forvirring som hersket den gang, sto det for oss som en stor fare at han skulle få denne maktposisjonen. Vi hadde allerede sett tegn på det. Husk vi hadde hørt at både
130 folk fra industrihold og fra fagforeningene hadde møtt hos ham på hans oppfordring. Vi visste ikke hva de hadde sagt, men møtt hadde de, og det så vi som en svikt som ikke lovte godt. Men det var ikke det avgjørende, heller ikke det å få orden i administrasjonen i og for seg. Det avgjørende motiv for mange av oss var det jeg har sagt: forræderen måtte bort.

- 135 Tenk litt over i dag hvor få dager det hele sto på. Vi kan se bort fra den 10. april da alt var i mer eller mindre oppløsning på grunn av panikken i Oslo som også hadde sine ettervirkninger den 11., slik at aksjonen med de store vansker som var å overvinne, ble ført igjennom fra 12. til 14. april. Granskingskommisjonen har
140 gjort rede for hvordan det gikk for seg. Mye av hva den har klarlagt, visste jeg iallfall ikke noe om den gang og så vidt jeg vet heller ikke noen av dem jeg kom i kontakt med. Jeg visste bare om et forsøk på å komme i forbindelse med kongen for å få forhandlinger med tyskerne, og det ble gjort hva gjøres kunne for å stanse det. Først senere har jeg fått kjennskap til hele den retning som gikk ut på

å få innstilt fiendtlighetene, så lite kontakt hadde de forskjellige kretser med hverandre de første dagene. Nå etterpå kan vi se, at den ting at det fantes nordmenn med vilje til å få slutt på fiendtlighetene, vakte håp hos tyskerne om å kunne komme lettere fra krigen i Norge, og at det bidro til at de så forholdsvis
150 hurtig gikk med på å la Quisling falle og tok administrasjonsrådet. Slik kan det gå: En innstilling fra noen norske som vi har vanskelig for å forstå i dag og som mange av oss ville ha kjempet mot om vi hadde kjent til den, den virket med til at Quisling ble slått ut i første omgang. Administrasjonsrådsperioden begynner.

155 Det har vært spurt om vi ikke tenkte på hvordan det virket på dem som sto i kamp i Norge utenfor det okkuperte område at det ble opprettet et administrasjonsråd. Jeg tror oppriktig talt at det var få som tenkte på dette, men selvsagt ble det prøvd å få kontakt med konge og regjering om dette skritt, og det ble gitt melding om det i telefonen til Sverige. Senere ut på sommeren da
160 hele Norge var okkupert, hørte jeg av folk som den gang levde i Norge utenfor det okkuperte område, at de ikke hadde forstått dette med Administrasjonsrådet, og at det hadde virket nedslående. Vi som var med på det, så det hele under den synsvinkel å få Quisling bort, og om vi tenkte på det, så mente vi at de andre nok måtte forstå våre motiver. Men selvsagt er det så at den
165 motsetning som vi mang en gang merket senere under krigen mellom hjemmefront og utefront, den begynte å gjøre seg gjeldende allerede da. Jeg husker og vet at det første offisielle svar vi fikk fra konge og regjering om Administrasjonsrådet, det virket som litt av et sjokk, men senere forsto vi det. Og jeg vil si at har det vært misforståelser og uenighet om enkelte spørsmål
170 mellom hjemmefront og utefront, så har de alt i alt vært små, og når vi kunne komme på talefot, ble de alltid utjevnet.

Det er ikke lett for en som selv var med i Administrasjonsrådet å dømme om dets virke. Det var kort, men det betydde mye. Det betydde først og fremst at
175 folket i de okkuperte områder fikk noen å holde seg til som det også hadde tillit til. For meg står det som om det var i disse første månedene at grunnlaget for den senere kampen ble lagt. Administrasjonsrådet var et kollegium av embetsmenn, og alle vi som deltok, mente å lede administrasjonen på vegne av konge og regjering, og vi var alle vare for ikke selv å bli oppfattet som regjering
180 og prøvde å gjennomføre dette i våre handlinger. Vi markerte det bl. a. ved å styre våre embeter som før ved siden av departementene og ved ikke å ta noen annen lønn enn våre tidligere embetsgasjer.

185 En kan spørre hvordan det arbeidet vi overtok var? Vanskelig og slitsomt? Å ja, men det er så mye arbeid som er det også nå om dagen, og det er ikke det som det spørres om. Vansker og slit kan gi et arbeid glede. Men det å stå der som overvunnet, med fienden inn på seg hver dag og være nødt til å drøfte ting med ham som vi mente var vår soleklare rett, det var en påkjenning. Det kostet
190 overvinnelse daglig å ta imot dem en hatet og brente etter å slå. Når det likevel gikk, så var det fordi en kjente at en sto i kamp for landet. Og så hadde vi den gleden å ha en fantastisk oppslutning om oss, en goodwill som vel neppe noen administrasjon har hatt her i landet. Det var denne oppslutning som gjorde at det gikk så forholdsvis bra.

195

Jeg er som sagt ikke den rette til å dømme om Administrasjonsrådets arbeid, men kanskje ligger det nær å karakterisere det slik: Å gå imot og hindre de tiltak fra tyskerne som lå utenfor folkeretten, å prøve på å skape en felles front, men også sørge for å få livet til å gå så skadevirkningene ble minst mulig. Det er jo
200 ikke tvil om at vi ved å følge den siste linjen også nødvendigvis måtte hjelpe tyskerne. Men vi må ikke glemme hvordan stillingen var de første ukene: Så å si stans av eksport og import, tilløp til run på bankene, stans av kreditten, sterkt økende arbeidsledighet og fare for stans av mange bedrifter - en akutt krise som truet med å lamme alt. Det var slik det så ut, og under de forhold sto det for oss
205 at det ikke var noen annen vei å gå enn å bringe tingene på rett kjø. Økonomisk kaos og arbeidsledighet ga intet grunnlag for kamp mot en okkupasjon som den tyske var i de dager. Jeg minnes alle de ansvarsbevisste bedriftsledere som senere under hele okkupasjonstiden ikke har sviktet et øyeblikk, men som den gang mente at det eneste var å få tingene til å gå. Jeg minnes fagforeningsledere som
210 heller ikke har sviktet senere, men som da gikk inn for det samme. Jeg minnes samtaler med fagforeningsfolk under administrasjonsrådstiden, hvor de ga uttrykk for sin engstelse for nasjonal svikt hvis det ble økonomisk kaos. Det var retningen den gang som ikke var N. S., men som heller ikke så fiendtlig på samarbeid med tyskerne, og husk N. S. var heller ikke uvirksom selv om
215 Quisling formelt var borte. Og en ting til: Hverken vi eller tyskerne visste at okkupasjonsmakten ville sette i gang en så veldig virksomhet her hjemme som de gjorde siden. I slutten av april nevnte de tyske militære at de i alt ville trenge 80 mill. kr. og i begynnelsen av juni alt i alt 350 mill. kr. under hele krigen. De mente jo at den var slutt i løpet av sommeren. Det var først i juli-august at
220 tyskerne begynte å komme i gang og faktisk avskaffet arbeidsledigheten gjennom sin virksomhet, men det visste ingen på forhånd. Så mye vil jeg ha sagt at det nok kan hende at vi hadde handlet annerledes i flere tilfelle om vi hadde

kjent fremtiden, men det gjorde vi ikke.

225

De første ukene blandet tyskerne seg forholdsvis lite i rådets handlinger. Det hadde de hverken folk eller evne til, for de hadde gudskjelov mistet storparten av de folk som var utsett til dette, da «Blücher» gikk under. Ikke så å forstå at tyskerne holdt seg passive. Det var mange vanskelige saker bl. a. med de militære
230 som kom for å få hjelp av oss, en hjelp vi nektet å gi. Men i den første tiden var det ingen som fulgte vårt daglige arbeid og holdt øye med hva vi gjorde. Men hvorfor gå inn på dette, det kaster ikke mye lys over vår eller landets stilling. Det som kanskje kan være av betydning å peke på, det var at vårt etterretningsvesen om tyskerne var dårlig fra begynnelsen av, og de forbindelsesledd vi hadde med
235 tyskerne, var ikke de en helst skulle hatt. Det kan også sies at vi visste for lite om tyskerne og nasjonalsosialismen. For en ting er den kunnskap lesning kan gi, en annen er å oppleve nasjonalsosialismen selv, og det hadde ingen av oss gjort. Vårt forhold til Quisling viser dette. Han gled ut av bildet temmelig tidlig. I den første måneden tenkte vi ikke mye på ham, og vi sørget ikke for at det var noen
240 som holdt øye med ham. Som alle vet, skulle Quisling lede demobiliseringen av de norske soldater. Hans egne N. S.-tropper som han hadde skaffet norske uniformer, fortsatte å gå i disse uniformene i dagene etter at vi hadde trådt til, og å få disse folkene avkledd var en av våre første oppgaver. Det lyktes, og jeg kan fortelle dere om en samtale mellom fylkesmann Christensen og Quisling om
245 uniformene.

Jeg kom inn på fylkesmannens kontor den 17. eller 18. april. Han holder telefonrøret i hånden og sier til meg: hysj, det er Quisling. Så kom følgende samtale:

250

Christensen: Er det herr Qusling? Det går fremdeles en del av Deres folk i norske uniformer, de tilhører den norske stat og må være innlevert innen i ettermiddag.

Quisling: ---

255

Chr.: Lov av tyskerne, sier De. Dette har tyskerne ikke noe med å gjøre. Det er forbudt å bære uniform ifølge norsk lov.

Q.: ---

Chr.: Ikke sivile klær? Det vedkommer ikke meg. Det får De skaffe. Uniformene skal innleveres.

260

Q.: ---

Chr.: Jeg ute av balanse, å nei herr Quisling, det skal ganske andre ting enn Dem

til for å bringe meg ut av balanse. Herr Quisling, De er offiser, og jeg er offiser. De er min underordnede. Vet De hva en ordre er?

265 Q.: ---

Chr.: Vel, dette er en ordre: De norske uniformer Deres folk bærer, blir å innlevere innen kl. 3 i dag. Har De forstått? Gjenta ordren.

Q.: ---

Chr.: Vel, så er det i orden.

270

Det var Christensen i april 1940, sikker og uredd.

Den 24. april kom Terboven, og det innledet en ny periode. De kan lese om Administrasjonsrådets møte med ham hos Granskingskommisjonen, det tyngste jeg opplevde under krigen. Siden har jeg bare sett og talt med ham én gang sammen med Christensen. Det var like etter at Hitler hadde gitt de norske krigsfanger fri mot å love ikke å kjempe mot Tyskland. Han sa: Det er brakt til min kunnskap at enkelte av offiserene som hadde gitt sitt æresord på ikke å kjempe mot oss, er gått over til våre fiender, og når De vet hvor høyt vi tyskere setter et æresord, så må De forstå hvilken alvorlig sak dette er!

280

Litt etter litt fikk vi føling av hva det betydde at han var kommet. Vi visste jo ikke hva det førte meg seg, og det var først i løpet av mai at tyskerne fikk bygd ut sitt apparat, et apparat som forresten aldri så lenge vi satt der, ble så sterkt at det fikk den makt over administrasjonen som det fikk senere. Men en ting er sikkert, og det er at selv om riksrådsforhandlingene ikke var kommet, så ville administrasjonsrådsperioden blitt kortvarig. Presset og kravet fra tyskerne vokste, og hadde det til å begynne med nyttet å si nei - det gikk nemlig som regel den første tiden - så ble det vanskeligere og vanskeligere, og til slutt ville stillingen blitt uholdbar for noen nordmenn av ære. Men så gikk det ikke. Vi fikk riksrådsforhandlingene.

290

Alle kjenner til hvordan det gikk med vår kamp: Håpet da engelskmennene kom, meldingen om tilbakeslag, stadige tilbaketog inntil Sør-Norge ble oppgitt den 3. mai. Og så siden kampene ved Narvik, fremgang først, og så da de allierte trakk seg tilbake fra Norge, kongens og regjeringens reise den 7. juni. Samtidig kom nederlagene i Nederland, Belgia og Frankrikes kapitulasjon den 17. juni, det hele trengt sammen på noen få vår- og sommeruker. Det var en påkjenning, og det måtte virke sterkt.

300

Jeg prøver å tenke meg tilbake til den tiden og hvordan den virket, ikke på alle dem som ga etter under riksrådsforhandlingene eller på dem som ville ha en hurtig innstilling av fiendtlighetene, men hvordan virket det på den alminnelige mann? Ingen kan vel gi et helt riktig svar på dette. Landet var mørklagt, det var
305 intet høve til åpen opinionsytring, og den enkeltes erfaringsområde var sterkt begrenset, og ens inntrykk vil uvilkårlig bli preget av dem en møtte, og en møter alltid flest av de mennesker som en selv har noe felles med. Derfor vil ens inntrykk ikke kunne bli helt uttømmende. Men likevel, jeg kjente det ikke den
310 gang som om nederlaget hadde slått menneskene ned. Jeg følte det tvert om som om motstandsviljen var i vekst, selv om det nok var mange som var dypt pessimistiske. Jeg møtte motstandsviljen hos sjåfører, hos trikkekonduktører, hos arbeidsfolk, og jeg møtte den hos mine folk i Statistisk Centralbyrå hvor ikke en har sviktet alle disse årene. Men det var selvsagt ikke det hele. Det var
315 mange som tapte troen, og det gjorde det ikke bedre det vi så av bedriftsledere og andre som sto i kø oppe i Stortinget for å få arbeid, også alle de som gikk fra sitt ordinære arbeid for å arbeide for tyskerne fordi det var bedre betalt. Alt dette begynte tidlig. Men hverken de som tross nederlaget beholdt viljen til motstand eller de som løp til tyskerne for vinnings skyld, hadde noe å si for det
320 som skulle skje i første omgang.

De som fikk noe å si, var de som i stillings medfør hadde og følte ansvaret, og det er dem Granskingskommisjonens uttrykk om den voksende defaitisme gjelder. Det er på denne tiden ved månedskiftet april-mai at de gamle politikerne dukket
325 opp, og det var dem som etter hvert ga ryggrad til den defaitisme som ellers var å finne både hos en del av næringslivets menn, hos enkelte av arbeiderførerne og selvsagt hos gamle venner av Tyskland.

Granskingskommisjonen har prøvd å gjøre rede for alle disse forskjelligartede strømninger. Vi kan vel si det så: De første dagene etter at Administrasjonsrådet
330 var opprettet, fortsetter en del av de kretsene som var gått inn for å innstille fiendtlighetene denne linjen, men så vidt jeg vet, kom de ikke lenger enn til Paal Berg. Jeg kan iallfall ikke huske å ha hørt noe om det den gang. Så er det stille noen dager etter at de engelske tropper er kommet, men da nederlagene
335 begynner å bli kjent i slutten av april, blusser det opp igjen, og de gamle politikere som inntil da hadde holdt seg på tilbørlig avstand, dukker opp. Det var fra 2.-6. mai sterke krefter som gikk inn for fredsføling med tyskerne, men ennå på denne tid via konge og regjering. Det er nok så at stemningen ikke var høy i Oslo, men så langt jeg hadde føling med folk, var det ikke noen tanke på

eller ønske om fred hos folket. Det var de som mente de hadde ansvaret, som følte det slik. Fredsforsøkene ble stanset den gang. Men så begynner nye fremstøt mot Administrasjonsrådet, fremstøt som dels gikk ut på å utvide det, dels på å gi det en ny form. Det stilner av i midten av mai, men mot slutten av
345 måneden tar det fart igjen, denne gangen først og fremst fra kretser som ikke var uvillig til samarbeid med tyskerne.

Granskingskommisjonen taler om misnøyen med Administrasjonsrådet. Jeg må tilstå at den merket vi lite til, den var så vidt jeg kan skjønne, iallfall ikke
350 alminnelig utbredt. Jeg vil heller kalle det som foregikk, et underjordisk arbeid mot Administrasjonsrådet fra kretser som selv ville være med og styre. Misnøyen kommer fra først av ikke fra tyskerne, men fra norskfødte menn, men tyskerne visste om det. Denne misnøyen kunne ikke annet enn vekke uro blant politikerne, og det fantes dem som lekte med tanken om at det skulle dannes en
355 regjering, en tanke som jeg ikke fattet, for det ville vært verre enn intet. At noen hadde lyst til å ta styret forsto jeg bedre. Det er ikke vanskelig å forstå små menns lyst til å styre, og at det var kretser som ville gå tyskernes ærend, visste vi alle. Men alt dette virket. Jeg husker at det gjorde sterkt inntrykk på enkelte. Jeg prøvde å få de folk jeg hadde med å gjøre til å se rolig på det. Det var de norske
360 den gang som kom med bud om at tyskerne var misfornøyd med oss, og disse bud stolte jeg ikke på. Ulykken og feilen hos Administrasjonsrådet var, som jeg har sagt før, at vi hadde for dårlig etterretningsvesen overfor tyskerne, og selv holdt vi oss på avstand fra dem.

365 Krigens gang hadde ført til at forvaltningen av nesten hele Norge kom til å ligge under Administrasjonsrådet, og det gjorde at tanken om å utvide Administrasjonsrådet også fikk tilslutning i vide kretser som ikke hadde noen baktanke med det. Grunnlaget for dette var at vi hadde fått hele landet å stille med, og vi var bare 7 mann, og to av oss hadde to departementer å styre. To
370 mann til oppnevnt av Høyesterett, det burde greidd seg. Men det var ikke politikernes tanke. De så det ut fra andre synspunkter som lite hadde med situasjonen den gang å gjøre. Fra det hold tenkte en på at det bare var Oslofolk som satt i Administrasjonsrådet, og at de politiske retninger ikke var representert der. Det er, ubevisst kanskje, tankene på hvordan en norsk regjering
375 vanligvis blir dannet som ligger til grunn for dette, men grunnlag for å sette et styre sammen etter slike linjer er det ikke under en okkupasjon. Alle skritt i retning av en regjeringsdannelse ville svekke Norge, for det var konge og regjering som ikke bare representerte landet, de var det kjempende Norge.

380 Tanken om at Stortinget skulle ha noe med å gi sitt samtykke til at
Administrasjonsrådet ble utvidet, kom også opp i mai og gjennomført etter
norsk initiativ, ville det vært skjebnesvangert.

Men så kommer junidagene med kongens og regjeringens reise til England. Den
385 umiddelbare følge av dette var en oppslutning om Administrasjonsrådet. De
politiske partier hadde møte den 11. juni, et møte som riktignok ikke munnet ut
i noen beslutning, men som førte til partienes og Produksjonsrådets
tillitserklæring til Administrasjonsrådet.

390 Dermed er det slutt med norsk initiativ. Tyskerne har utspillet. Deres
ultimatum ble levert den 13. juni, men alt den 12. visste vi hva det ville gå ut på,
for tyskerne hadde vist ultimatumet til flere nordmenn på forhånd. Merkelig
nok hadde de i sitt første utkast ikke tatt med noe om regjeringen Nygaardsvold.
En av de nordmenn som fikk se utkastet sa: Det å avsette kongen vil ingen
395 nordmann gå med på, hadde det enda vært Nygaardsvolds regjering! Hvor ofte
fikk jeg ikke høre de ordene i de dager som kom, fra politikere av alle partier,
også fra regjeringens egne partifeller. Men vedkommende nordmanns
uforsiktlige ord førte til at tyskerne tok med kravet om å avsette regjeringen i sitt
ultimatum.

400 Nok om det. Ultimatumet kom. Det ble overrakt Administrasjonsrådet, men
med uttalt ønske om å drøfte det med presidentskapet, de forskjellige politiske
partier og ellers fremtredende personligheter. En kan på ett vis si at ultimatumet
var stilet til Stortinget, for det var gitt form av en dagsorden for et
405 stortingsmøte. Dermed var i grunnen Stortingets presidentskap brakt fram i
første linje.

Som alle vet eller burde vite etter at Granskingskommisjonen har lagt tingene
fram, så var det to etapper i riksrådsforhandlingene. Den første da Paal Berg,
410 Berggrav og Harbek prøvde forhandling. Forhandlingsgrunnlaget var at konge
og regjering ikke skulle avsettes, at presidentskapet skulle be Høyesterett
oppnevne et riksråd, at Stortinget skulle møte for å godkjenne dette og gi
riksrådet fullmakt. Allerede dette var å gå meget langt, lenger enn forsvarlig. Det
riktige hadde vært å vise til at vi kunne være villige til å la Høyesterett oppnevne
415 noen flere medlemmer av Administrasjonsrådet. Dette standpunkt hadde vært
hevdet tidligere, men det ble ikke tatt opp på møtet den 14. juni. Men selv om
det ikke hadde vært mulig å få tilslutning for dette den gang, så kan vi bebreides

for at vi som hadde hevdet det, ikke tok det opp på dette møtet. Som en vet
420 mislyktes Bergs forslag, og forhandlingene ble overtatt av presidentskapet den
16. juni.

Jeg kan ikke gå inn på hendingene slik som de utviklet seg fra dag til dag, jeg vet
bare at for meg var dette de svarteste dager jeg har opplevd under hele
425 okkupasjonen. Jeg hadde ikke evne til å se objektivt på det den gang og ikke evne
til å forstå de andres standpunkter, og jeg har det vel neppe i dag heller, selv om
jeg ser roligere på det som skjedde. Hvordan var så mine inntrykk? Jeg har søkt i
dagboken og gjengir fra den. Den 14. juni har jeg skrevet: «Jeg har aldri gått fra
et møte hvor jeg har vært så nedslått - -, en akkordens ånd, en villighet til å bøye
430 seg lenger og lenger, en mangel på tro på at det overhodet var motstandsvilje i
det norske folk slik at jeg måtte si til meg selv: Har vi noen livsrett? Dette er
lavpunktet av hva et demokrati har frembrakt.» Den 15. juni om debatten:
«Dette var et bedrøvelig eksempel på demokratiets mangel på handlekraft, og
det er dette de totalitære stater vinner på og forakter oss for.» Den 16. juni:
435 «Inntrykket av disse dagers samvær med stortingsrepresentantene er
overordentlig nedslående - - -. Jeg har jo i grunnen ikke annet å si når de andre er
kommet på glideflukt som de er. Og kjenner jeg dem rett, så sto de ikke fast i går
aftes.»

440 Det gir noe av hvordan mange av oss kjente det. Urettferdig og ensidig, vil
mange si. Kan være, men harme er ikke objektiv. Det er det umiddelbare
inntrykk begivenhetene gjør på ens sinn som er verd å festne, ikke de rolige
overlegninger etterpå. Dette var noen av inntrykkene før kapitulasjonen var
fullstendig og før den svarteste dagen, den 17. da Frankrike falt. Det eneste
445 lyspunkt var bruddet med tyskerne om kvelden, men som kjent ble trådene
knyttet igjen om natten den 17., og den 18. var kapitulasjonen fullstendig, om
kanskje ikke helt formelt i orden.

Jeg vet og leser også hos Granskingskommisjonen det som kunne sies til forsvar
450 for det som skjedde: Nederlagsstemningen, tyskernes trusler om tysk styre, om
protektoratstilling, om ungdommen som skulle føres til Tyskland. På den
annen side tyske løfter om at den sivile tyske administrasjon skulle trekkes
tilbake, og at Quisling skulle forvises til Tyskland. Ved siden av dette virket det
sterkt at vel de fleste trodde at Tyskland ville seire.

455 Alt dette er ikke noe nytt, for vi hørte det så ofte den gang. Det andre som nå

sies, at det var for å vinne tid en gikk tyskerne i møte, at folket ennå ikke var
modent til å ta et brudd, det er noe som er kommet til etterpå. Det hørte vi intet
460 om i junidagene. Alt det som sies til forsvar er greitt og lett å fatte, hvis det gjaldt
en forhandling om verdier som det kan forhandles om. Men for mange av oss
var det intet grunnlag for forhandling. I sin nakne brutale virkelighet var det vel
innerst inne en kamp om tro eller ikke tro som ble ført, tro på marginen i folket og
tro på at det vi kjempet for hadde livets rett, det som var mye mer enn Norge.
465 Men selv om det bare hadde gjeldt Norge, så er det øyeblikk i et folks liv hvor
det ikke gis noe valg. En kjøpslår ikke om sin ære, og forhandlinger om den er
kjøp og salg. Og da har det intet å si om Tyskland vinner eller ei.

Slik omtrent var våre tanker. Det var flere den gang som ga uttrykk for sin
470 mangel på tro på folket. En av Arbeiderpartiets folk sa til meg at han var redd
for at vi i løpet av noen måneder ville ha en nazistisk innstilling for det «blir så
vanskelig nå at folk følger hvem som helst». Han hadde store bekymringer for
utviklingen her hjemme under nazistisk propaganda, og mente at 95 pst. av
folket var politiske analfabeter og snart ville la seg omvende. Andre uttrykte seg
475 ikke slik, men ga mer uttrykk for sin bekymring for hva folket måtte lide under
et rent tysk styre. Andre igjen var mer kyniske: Paris er nok en messe verd, som
det ble sagt.

Mangel på tro på folket, omhu for folkets velferd! Men hvem spurte folket, og
480 hva mente det? Hvem spurte ungdommen og hvilke hensyn ble det tatt til de
unge studentene som gikk opp til de ledende og sa seg villig til å bære byrden?

Jeg ser at Granskingskommisjonen sier at det under forhandlingene - særlig i
junidagene - innen store deler av folket hersket den samme defaitistiske
485 stemning som i presidentskapet. Det er vel skrevet med for bred penn, for folket
visste vel lite om hva som foregikk, og hvordan kunne vi oppleve den reaksjon
som kongens svar til presidentskapet ga, hvis det hadde vært tilfelle? For den
reaksjon var spontan og rakk langt. For meg fortonte det seg slik at
motstandsviljen var i vekst tross alt, og at folket var sterkere enn de som ledet.
490 Jeg møtte da også mange i de dager som ga bud om stemningen utover landet.
Jeg og andre med meg fikk naturligvis ikke et fullstendig bilde av hvordan folk
tenkte og følte, for det var vel så at de fleste defaitister skydde oss som sto imot.
Vi var så negative, ble det sagt til stortingsmennene, det var ikke verdt å snakke
med oss.

Det har vært skrevet mye om juni- og septemberdagene, men lite om det spill som foregikk om riksrådets sammensetning. Det begynte med en gang, og da var det politikerne som hadde ordet, og det det gjaldt var hvor mange av hvert parti som skulle være med. Det var som om det var det viktigste. Politikerne var kommet på hjemmebane igjen, ikke bare det, men stortingspresidentene og flere av politikerne trodde, som det ble sagt meg alt den 19. juni, at de reddet landets frihet, og at de kunne innrette seg som de ville. Også Dellbrügge ga uttrykk for noe lignende den samme dagen. Etter det referat jeg fikk, hadde han sagt: Han trodde at Stortingets presidentskap og partiførerne hadde hatt den oppfatning at nå kunne de utnevne et riksråd sammensatt av de fire partier uten hensyn til de tyske ønsker. Men det var ikke meningen. Hvis de begynte å sette sammen en politisk regjering av de fire partier, så måtte en huske på at det også eksisterte et femte, nemlig Nasjonal Samling.

Om dette ble brakt videre vet jeg ikke, for det varte en stund før det gikk opp for stortingspresidentene hvor lite de hadde å si. En av dem som var fortvilet over utviklingen, sa på et møte den 24. juni: «Når vi gikk med på dette, var det jo fordi vi skulle få ordne vårt eget hus.» Så naive var de, men de burde tatt varsel om hvordan det ville komme til å gå, når de så hvem tyskerne etter hvert ville sette inn i riksrådet.

Det var dessverre mange som selv meldte seg til riksrådet eller var villig til å gå inn i det i den første måneden, noe som vel var uttrykk for hvor uklare mange ennå kunne være den gang, men stort sett må en si at det alt fra de første dagene burde vært klart at riksrådet ville bli preget av tysksympatiserende folk og også av nazister. Alt den 27. juni nevnte Dellbrügge Axel Stang som mulig kandidat til riksrådet, den 28. juni er Jonas Lie kommet med på listen, den 29. også Irgens, og 1. juli er Axel Stang også godtatt av de norske. Dette burde vært et varsel. Kan jeg kalle det at naiviteten var uten grenser? En av dem som var foreslått til riksråd, sa til meg den 1. juli at han hadde fått forsikring om at kom riksrådet i stand, så skulle alle tyskerne forsvinne fra landet. Jeg sa til ham: «Dere er grenseløse naive --. Ser dere ikke at hele vårt åndelige liv blir dirigert overensstemmende med tyskernes ønsker, og det er dere som skal dirigere det og ta ansvaret for den omskaping som tyskerne tar sikte på.» De ville eller kunne ikke se og prøvde å forklare alt som skjedde for seg selv på beste måte. Jeg ser det slik som om de som stelte med riksrådet - en situasjon som de var blitt tvunget inn i ved ikke å si nei fra første stund - etter hvert under angrepene på ordningen kom i forsvarsstilling. Og er en først kommet dit, så er det ikke lett å se hvor det

bærer hen. Men det var ellers nok av ting som burde gitt varsel, som bare det å se hvordan tyskerne ønsket å nytte stortingssamlingen til reklame for seg og sitt.

540 Utover i juli ble det mer stille, og det var en nervepåkjenning for dem som sto for stellet med riksrådsforhandlingene, ikke bare nervepåkjenning fordi de ventet på tyskerne, men fordi kongens svar ga liv til en motstand som ikke før hadde fått uttrykk. Det er da den norske fronten så smått begynner å vise seg og ta form, ikke slik som siden, men den er der, folk finner hverandre for første gang. Jeg vet det var en overordentlig svær tid for dem som stelte med riksrådet.

545 De var mang en gang dypt nede av mismot, for det gikk mange rykter i julidagene. Den 23. juli har jeg for første gang notert ryktet om at Quisling var i farvannet. På et møte i Administrasjonsrådet ble det sagt at Quisling var sterkt på tale igjen, og at det enten ble ham eller helt tysk styre. Den 24. juli ble det sagt at det var sikker beskjed om at det i Berlin var lagt den plan at det kommende

550 riksråd skulle settes sammen annerledes enn nå. Det var først og fremst folk fra Quislings falanks som skulle inn. Herman Harris Aall og Hagelin ble nevnt. Den 26. ble det sagt meg at en ikke trodde på tyskernes løfter om å trekke den sivile administrasjon tilbake.

555 Det var grunn til å føle seg nedtrykt for oss andre også, for tyskerne gikk sterkere og sterkere på i Administrasjonsrådet. Dette var heller ikke lenger hva det var den første tiden. På denne tid begynte også særinteressene her hjemme å stikke hodet opp igjen, for nå var selve krigshandlingene i Norge kommet på avstand.

560 Men det er først den 19. august at en hører ryktene om at Quisling skal komme tilbake fra Tyskland. Han kom den 21., og fra da av begynner N. S. å bli mer aktiv, og ingen er sikker på hvor det bærer hen. Men ingenting skjer før den 6. september, da Dellbrügge gir bud om at forhandlingene om riksrådet igjen skulle tas opp neste dag.

565 Og så begynner annen akt: Septemberforhandlingene. Disse ble bedre kjent enn forhandlingene i juni, for i løpet av sommeren var det blitt tid til å gjøre tingene kjent, hele Stortinget ble kalt inn, partigruppene hadde møter, og mange utenfor politikernes krets var aktive. Derfor gjorde disse forhandlinger større

570 inntrykk på folk.

Granskingskommisjonen finner at det er færre unnskyldende momenter for septemberforhandlingene enn for juni-forhandlingene, for i september visste

575 presidentskapet eller burde vite mer enn i juni. Tyskerne og Quisling hadde
røpet sine hensikter, de tyske løftene om at Reichskommissar skulle slutte, var
tatt tilbake, alt var strammet til fra tysk side, og likevel hadde de ikke lært noe.
Det er nok så, men dog: Det var i juni det avgjørende skritt var tatt. Vi som
580 hadde vært med i juni og fulgt utviklingen sommeren igjennom, var i grunnen
ikke forbauset over septemberforhandlingene. Det var ikke noe nytt. Det var
linjen fra junidagene som ble fortsatt, bare det at en gikk enda lenger enn den
gang.

Tenk på hvor det hele hang i en tråd. Hadde tyskerne og Quisling vært kloke,
585 hadde de ikke latt det komme til brudd. Hva betydde det egentlig for dem om
Harbek eller Aall var med i riksrådet eller om stortingspresidentene fikk mer
eller mindre innflytelse på suppleringen av riksrådet? Tenk om tyskerne hadde
gått med på dette! Hva hadde de ikke da oppnådd: Et riksråd med sterkt
nazistisk innslag som hurtig ville blitt nazifisert, oppnevnt av Stortinget. Dette
590 ville gitt det et skjær av legalitet som det ikke ville vært lett å komme utenom.
Det ville ledet til en sterkere splittelse i det norske folk enn ellers, og Norge ville
vært kompromittert for all verden. Men tyskerne var overmodige og dumme og
hadde mindre evne enn noen til å forstå mennesker utenfor sitt eget land.

595 Det har så ofte vært sagt at den 25. september da Terboven holdt sin løgnaktige
tale, og da quislingstatsrådene overtok administrasjonen den 26., det var de
mørkeste dager vi har opplevd. Jeg har nylig hørt si at slik virket det. - Vel, vi fikk
et nazistisk styre. Vi så det var mange som sviktet i dagene etterpå. Vi gikk mot
harde tider. Men likevel sto den 26. september for meg og mange med meg som
600 en av de beste dager vi har hatt. Det ble igjen frisk luft i Norge. Vi fikk rene
linjer. Grunnlaget var gitt for samling og motstand. Fra da av finner vi form for
den kamp som ga uttrykk for det dypeste i det norske folk: Kampen for frihet
og rett.

605 **Kilde**
www.regjeringen.no

Emner

Andre verdenskrig, Angrep, Foredrag, Forsvar, Forsvarspolitik, Krig, Nasjonal Samling, Nazisme, Nordmenn, Norsk historie, Quisling, Storting

610 **URI**
<https://www.virksommeord.no/tale/varen-og-sommeren-1940>